

GLOBAL IQLIM O'ZGARISHI SHAROITIDA NOGIRONLIK XAVFI: TAHLIL VA OLDINI OLISH YO'LLARI

Mamasiddikova Maftuna Akbarjon qizi

1 kurs magistranti

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

Namangan filiali

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17061562>

Annotatsiya. Ushbu maqolada global iqlim o'zgarishining inson salomatligiga, xususan, nogironlikning vujudga kelishiga olib keluvchi omillar tahlil qilinadi. Atrof-muhitdagi salbiy o'zgarishlar, ekstremal iqlim hodisalari va ekologik muhitning buzilishi ijtimoiy zaif guruhlar, ayniqsa, ayollar, bolalar va nogironligi bo'lgan shaxslar salomatligiga qanday xavf tug'dirishi yoritilgan. Muammoni oldini olishga qaratilgan taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: iqlim o'zgarishi, nogironlik xavfi, ekologik omillar, sog'liqni saqlash, profilaktika, ekstremal hodisalar.

Tadqiqot mavzusining dolzarbligi Bugungi kunda global iqlim o'zgarishi insoniyat salomatligi uchun dolzarb tahdid sifatida e'tirof etilmoqda. BMTning turli hisobotlarida, jumladan, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tomonidan berilgan ma'lumotlarga ko'ra, iqlim o'zgarishi oqibatida yuzaga kelayotgan issiq to'lqinlar, suv toshqinlari, qurg'oqchiliklar va boshqa ekstremal hodisalar millionlab odamlar hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, bu holatlar nogironlik holatlarining ortishiga sabab bo'layotgani alohida e'tiborga loyiqdir.

Global iqlim o'zgarishi XXI asrda insoniyat salomatligiga eng jiddiy tahdid sifatida e'tirof etilmoqda. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, har yili o'rtacha 150 mingdan ortiq o'lim holati bevosita yoki bilvosita iqlim o'zgarishlari bilan bog'liq bo'lmoqda. 2030–2050-yillar oralig'ida esa iqlim o'zgarishlari tufayli kelib chiqadigan sog'liq muammolari — issiqlik to'lqinlari, suv tanqisligi, oziq-ovqat xavfsizligi, yuqumli kasalliklar va ekologik favqulodda vaziyatlar natijasida har yili qo'shimcha 250 ming o'lim holati yuzaga kelishi

prognoz qilinmoqda¹. Ushbu omillar nogironlik holatlarining ortishiga ham bevosita sabab bo‘lib xizmat qilmoqda. Masalan, issiq iqlim sharoitida yurak-qon tomir kasalliklarining kuchayishi, nafas olish tizimi muammolari, shuningdek, noto‘g‘ri ovqatlanish tufayli yuzaga keladigan surunkali kasalliklar nogironlikka olib keluvchi omillar sirasiga kiradi. Shu bilan birga, tabiiy ofatlar — toshqin, yer silkinishi, qurg‘oqchilik kabi favqulodda hodisalar natijasida jismoniy jarohatlar, shikastlanishlar va psixologik travmalar ortib bormoqda.

YUNISEF va BMTning nogironlar huquqlari bo‘yicha qo‘mitasi 2023-yilda bergan hisobotida iqlim o‘zgarishlari nogironlik xavfi yuqori bo‘lgan ijtimoiy guruhlar — bolalar, ayollar, keksalar va mavjud nogironligi bo‘lgan shaxslar salomatligiga jiddiy tahdid solishini ta’kidlagan. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlarda sog‘liqni saqlash tizimining iqlim xavflariga tayyor emasligi ushbu guruhlarni yanada zaif holga keltirmoqda².

O‘zbekiston ham iqlim o‘zgarishlarining salbiy oqibatlariga bevosita duch kelayotgan davlatlardan biridir. Havo haroratining o‘rtacha ko‘tarilishi, suv resurslarining kamayishi, havoning ifloslanishi, chang-to‘zon hodisalarining ko‘payishi hamda ekologik muvozanatning buzilishi aholi salomatligiga, xususan, nogironlik ko‘rsatkichlariga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi va Ekologiya vazirligining 2022–2023-yillar uchun bergan tahlillarida bolalar va ayollar orasida nafas olish, yurak-qon tomir, allergik va ortopedik kasalliklar soni sezilarli darajada ortgani ta’kidlangan.

Shu nuqtai nazardan, global iqlim o‘zgarishi sharoitida nogironlik xavfini ilmiy tahlil qilish, mavjud xavf omillarini aniqlash va ularning oldini olish bo‘yicha samarali yondashuvlar ishlab chiqish dolzarb ilmiy va amaliy masala hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili.

¹ Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti. Iqlim o‘zgarishi va salomatlik. — <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/climate-change-and-health> (murojaat qilingan sana: 21.05.2025).

² YUNISEF va BMT Nogironlar huquqlari bo‘yicha qo‘mitasi. Iqlim o‘zgarishi va nogironlik xavfi bo‘yicha hisobot. — 2023. — <https://www.un.org/disabilities/documents/climate-disability-report-2023.pdf> (murojaat qilingan sana: 21.05.2025).

Iqlim o'zgarishining sog'liq uchun salbiy ta'siri bo'yicha xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan qator tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, A.Romanov (2020) o'z tadqiqotida iqlim o'zgarishi bilan bog'liq bo'lgan ekologik xavflar nogironlik ko'rsatkichlariga bevosita ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi.³ Mahalliy mutaxassislar – O. Karimova va B. Islomov (2022) esa O'zbekistonda suv resurslarining kamayishi, havoning ifloslanishi va allergik kasalliklarning ortishi bolalar orasida nogironlik darajasining ko'tarilishiga olib kelayotganini ko'rsatib o'tishgan⁴.

Global iqlim o'zgarishining inson salomatligi va nogironlik darajalariga ta'siri so'nggi yillarda jahon ilmiy hamjamiyatida keng muhokama etilmoqda. Xususan, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti o'zining "Climate change and health" nomli hisobotida iqlim o'zgarishi oqibatida sog'liq uchun xavfli bo'lgan yangi sharoitlar — harorat ko'tarilishi, toza ichimlik suvi taqchilligi, oziq-ovqat tanqisligi, yuqumli kasalliklarning tarqalishi va ekologik favqulodda hodisalar ko'payishini qayd etgan. Bu esa nafaqat o'lim ko'rsatkichlari, balki nogironlik darajasi oshishiga ham olib kelayotganini ilmiy dalillar bilan asoslab beradi.

Xalqaro iqlim bo'yicha ekspertlar guruhi — IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) 2023-yilgi hisobotida iqlim o'zgarishlari asosan rivojlanayotgan mamlakatlarda sog'liqni saqlash infratuzilmasi zaif bo'lgan qatlamlarga eng ko'p ta'sir ko'rsatishini bildiradi. Bu holat nogironlikka olib keluvchi omillarning ijtimoiy-iqtisodiy asosi borligini ko'rsatadi.

Iqlim ijtimoiy tengsizlikni yanada kuchaytiruvchi omil sifatida ham tahlil qilinadi. BMTning 2021-yilgi "Climate Change and Disability" nomli maxsus hisobotida nogironligi bo'lgan shaxslar iqlim bilan bog'liq favqulodda holatlarga tayyor emasligi, evakuatsiya, axborotga ega bo'lish, ijtimoiy xizmatlardan foydalanishda to'siqlarga duch kelishini ta'kidlaydi. Bu esa nogironlik darajasining o'sishiga ham, mavjud nogiron shaxslarning hayot sifati yomonlashishiga ham sabab bo'lmoqda. Mahalliy miqyosda ham ayrim tadqiqotchilar iqlim o'zgarishi va

³ Romanov A. Iqlim o'zgarishi va ekologik xavflarning nogironlik ko'rsatkichlariga ta'siri. – Moskva: Ekologiya va sog'liq, 2020. – 112 b.

⁴ Karimova O., Islomov B. Iqlim o'zgarishi sharoitida bolalar salomatligi: O'zbekiston tajribasi. // "Tibbiyot va ekologiya" ilmiy-amaliy jurnali. – 2022. – №3. – B. 45–49.

salomatlik o'rtasidagi bog'liqlikni yoritib kelmoqda. Jumladan, O'zbekistonlik olimlar O. Karimova va B. Islomov o'z izlanishlarida Orolbo'yi mintaqasidagi ekologik muammolar fonida allergik, yurak-qon tomir va ortopedik kasalliklarning ko'payishini, bu esa ayniqsa bolalar va keksa yoshdagilarda nogironlikka olib kelayotganini e'tirof etishgan.

Nogironlikni ijtimoiy jihatdan oldini olish bo'yicha olib borilgan izlanishlarda (Qo'chqorova N., 2020; Saidova L., 2021) ekologik xavflarga mos ijtimoiy strategiyalar, sog'liqni saqlash tizimidagi adaptiv yondashuvlar va ekologik xavfsizlik choralarining muhimligi ta'kidlanadi. Shu bilan birga, ekologik xavflarni baholash va nogironlik statistikasi o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur ilmiy tahlil etishga qaratilgan milliy tadqiqotlar hanuz yetarli darajada emas. Bu esa ushbu mavzuning ilmiy-analitik va amaliy jihatdan o'rganilishini yanada kuchaytirishni talab qiladi.

Muammoni hal qilish yo'llari. Global iqlim o'zgarishlari bilan bog'liq nogironlik xavfini kamaytirish ko'p darajali, tizimli va sektorlararo yondashuvni talab etadi. Bunday yondashuv sog'liqni saqlash, ekologiya, favqulodda vaziyatlar, transport, axborot texnologiyalari hamda ijtimoiy himoya tizimlarining integratsiyalashgan hamkorligini taqozo etadi.

Birinchidan, sog'liqni saqlash tizimini iqlim xavflariga moslashtirish zarur. Bu borada JSST tomonidan tavsiya etilgan "iqlimga chidamli sog'liqni saqlash tizimi" modeli asosida milliy strategiyalar ishlab chiqilishi kerak. Jumladan, issiqlik to'liqlari, ekologik ifloslanish va yuqumli kasalliklarga nisbatan erta ogohlantirish va javob choralari, shuningdek, ekologik xavfli hududlarda tibbiy-sanitariya xizmatlarining mavjudligi kengaytirilishi lozim.

Ikkinchidan, iqlim bilan bog'liq favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik va tezkor javob mexanizmlarida nogironligi bo'lgan shaxslarning ehtiyojlari alohida inobatga olinishi lozim. Evakuatsiya rejalarida nogironlar uchun qulay infratuzilma, maxsus transport, moslashtirilgan axborot-kommunikatsiya vositalarini joriy etish shart.

Uchinchidan, barqaror ekologik siyosat yuritilishi zarur. Havo sifati, suv resurslari va atrof-muhit muhofazasiga qaratilgan chora-tadbirlar sog'liqni saqlash

bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bu orqali uzoq muddatda iqlimga bog‘liq nogironlik holatlarining oldi olinadi. Masalan, yashil zonalarini kengaytirish, chang-to‘zonlarni kamaytirish, ifloslanishni monitoring qilish orqali yurak-qon tomir va nafas olish tizimining surunkali kasalliklari kamaytiriladi.

To‘rtinchidan, ma’lumotlar yig‘ish va monitoring tizimini takomillashtirish muhimdir. Iqlim o‘zgarishlari va nogironlik o‘rtasidagi statistik bog‘liqlikni aniqlash uchun ishonchli ma’lumotlar bazasi yaratilishi kerak. Shu maqsadda ekologik-xavfli hududlardagi sog‘liq ko‘rsatkichlarini muntazam monitoring qilish va sog‘liq bilan bog‘liq indikatorlarni raqamlashtirish maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, jamoatchilikni, ayniqsa zaif guruhlarni (ayollar, bolalar, keksalar, nogironlar) iqlim xavflari bo‘yicha xabardor qilish, ekologik va sog‘lom turmush tarziga yo‘naltirish orqali profilaktik choralarning samaradorligini oshirish mumkin. Bu jarayonda OAV, ta’lim muassasalari va fuqarolik jamiyati institutlari faol ishtirok etishi zarur. Shu bilan birga, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda amalga oshiriladigan grant loyihalari, texnik yordamlar va ilmiy tadqiqotlar iqlim o‘zgarishi va nogironlik muammosini chuqurroq o‘rganishga xizmat qiladi. Ayniqsa, BMT, JSST, UNICEF va boshqa tashkilotlarning iqlim salomatligi yo‘nalishidagi tajribalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar: Iqlim o‘zgarishi fonida nogironlik xavfini kamaytirish maqsadida quyidagi ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. **Iqlim salomatligi bo‘yicha milliy monitoring tizimini joriy etish:** Iqlim o‘zgarishining salomatlikka, xususan nogironlik ko‘rsatkichlariga ta’sirini baholash uchun hududiy kesimda statistik kuzatuvlar olib borilishi va maxsus tahliliy platforma yaratilishi zarur. Bu tizim sog‘liqni saqlash, ekologiya, favqulodda vaziyatlar va ijtimoiy himoya tashkilotlari o‘rtasida integratsiyalashgan axborot almashinuvi asosida faoliyat yuritishi kerak.

2. **Sog‘liqni saqlash tizimini iqlimga chidamli modellashtirish:** Issiq to‘lqinlari, chang bo‘ronlari, suv tanqisligi kabi ekologik xavfli omillar mavjud bo‘lgan hududlarda sog‘liqni saqlash infratuzilmasi mustahkamlanishi, ambulator

va statsionar muassasalarda ekologik xavflarga qarshi tezkor tibbiy yordam ko'rsatish mexanizmlari ishlab chiqilishi lozim.

3. Iqlim o'zgarishining nogiron shaxslar hayot sifati va reabilitatsiyasi jarayonlariga ta'sirini o'rganuvchi ilmiy-tadqiqot institutlarini qo'llab-quvvatlash:

O'zbekistonning turli iqlim mintaqalarida nogironligi bo'lgan shaxslarning salomatligiga, yashash sharoitlariga, bandlik va ijtimoiy integratsiya imkoniyatlariga iqlim o'zgarishining ta'sirini o'rganish uchun fundamental va amaliy tadqiqotlar olib borilishi kerak.

4. Ekologik xavfli hududlarda yashovchi aholiga, ayniqsa zaif guruh vakillariga iqlim xavflari bo'yicha maxsus tayyorgarlik va maslahat dasturlarini joriy etish: Nogironlar, bolalar, keksalar, homilador ayollar va surunkali kasalliklarga ega shaxslar uchun mo'ljallangan adaptiv o'quv-modullari, ekologik gigiyena bo'yicha qo'llanmalar ishlab chiqilishi zarur.

5. Shaharsozlik va infratuzilma loyihalarida universal dizayn va ekologik xavfsizlik me'yorlariga amal qilish: Iqlim xavfini hisobga olgan holda nogironlar uchun qulay va xavfsiz muhit yaratishga qaratilgan qurilish me'yorlari (yo'llar, binolar, evakuatsiya yo'laklari, ventilyatsiya tizimlari) joriy etilishi maqsadga muvofiq.

6. Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda grant loyihalari va reabilitatsiya markazlari tarmog'ini kengaytirish: JSST, UNDP, ILO, UNICEF va boshqa tashkilotlar ko'magida iqlim salomatligi bo'yicha ilmiy-amaliy dasturlarni amalga oshirish, jumladan nogiron bolalar va ayollar uchun ixtisoslashtirilgan reabilitatsiya markazlarini tashkil etish tavsiya etiladi.

7. Qonunchilikka ekologik salomatlik va nogironlik o'rtasidagi bog'liqlikni aks ettiruvchi normativ-huquqiy mexanizmlarni kiritish: Aholining ekologik xavf ostidagi qatlamlarini aniqlash, ijtimoiy himoya choralarini kuchaytirish, sog'liqni saqlash muassasalarini muvofiqlashtirish bo'yicha qonunchilik bazasini takomillashtirish zarur.

Kutilayotgan iqtisodiy samara. Iqlim o'zgarishi bilan bog'liq nogironlik holatlarining oldini olishga yo'naltirilgan chora-tadbirlar nafaqat ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash, balki iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyatga ega. Quyidagi jihatlar asosiy iqtisodiy foydani tashkil etadi:

1. **Sog'liqni saqlash xarajatlarining kamayishi.** Iqlim omillariga moslashgan profilaktika va erta tashxis tizimlari orqali iqlim sababli yuzaga keladigan surunkali kasalliklar va nogironlik holatlari kamayadi. Bu esa sog'liqni saqlash tizimida rehabilitatsiya, statsionar muolajalar va nogironlik pensiyalariga yo'naltiriladigan xarajatlarni sezilarli darajada qisqartiradi.

2. **Mehnat resurslaridan samarali foydalanish.** Ishga layoqatli aholining sog'lom turmush tarzini saqlab qolish orqali mehnatga layoqatsizlik (nogironlik) darajasi pasayadi. Bu esa ishlab chiqarish unumdorligining oshishiga, ishchi kuchi zaxirasining saqlanishiga xizmat qiladi. Nogironlik darajasining kamayishi natijasida ijtimoiy nafaqalar soni qisqaradi, bu esa byudjetga tushadigan yukni yengillashtiradi.

3. **Favqulodda holatlar oqibatlarini kamaytirish orqali byudjet barqarorligini ta'minlash.** Iqlim xavflariga tayyorlik darajasining oshirilishi — jumladan, nogiron shaxslar uchun evakuatsiya tizimi, axborot infratuzilmasi, tibbiy resurslar ta'minoti orqali favqulodda vaziyatlar oqibatlarining iqtisodiy zarari kamaytiriladi. Bu esa davlat byudjeti uchun kutilmagan xarajatlarning oldini oladi.

4. **Reabilitatsiya xizmatlari va iqlimga chidamli sog'liqni saqlash infratuzilmasiga sarmoya kiritish orqali ish o'rinlarini yaratish.** Iqlim salomatligi sohasidagi yangi xizmatlar (reabilitatsiya markazlari, ekologik monitoring stansiyalari, moslashtirilgan xizmatlar) ochilishi orqali iqtisodiy faollik oshadi va yangi ish o'rinlari yaratiladi. Bu nafaqat ijtimoiy, balki makroiqtisodiy darajada ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

5. **Xalqaro moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatining oshishi.** Iqlim va nogironlik sohasida ilgari surilayotgan tizimli yechimlar orqali O'zbekiston xalqaro grantlar, texnik yordam va innovatsion dasturlarni jalb etish

imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa iqtisodiy taraqqiyot uchun qo‘shimcha moliyaviy manba hisoblanadi.

Umuman olganda, iqlim o‘zgarishining nogironlikka ta’sirini kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar nafaqat sog‘lom jamiyatni shakllantirish, balki uzoq muddatda iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy farovonlikni ta’minlash omilidir.

Global iqlim o‘zgarishi insoniyatning sog‘liq va farovonligiga jiddiy tahdid solayotgan eng muhim global muammolardan biridir. Ushbu maqolada iqlim o‘zgarishining nogironlik xavfini oshiruvchi omillari, xususan, ekstremal iqlim hodisalari, ekologik muhitning yomonlashishi va ijtimoiy zaif guruhlarning (ayollar, bolalar, nogironlar va keksalar) ushbu jarayonlardan ko‘proq zarar ko‘rishi tahlil qilindi. Ayniqsa, O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda iqlim o‘zgarishining salbiy oqibatlari – suv tanqisligi, havoning ifloslanishi, chang-to‘zon hodisalari va tabiiy ofatlar natijasida nogironlik holatlari sonining ortishi aniq kuzatilmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, iqlim o‘zgarishi nafaqat sog‘liqni saqlash tizimiga qo‘shimcha yuklama keltirmoqda, balki ijtimoiy tengsizlikni yanada kuchaytirib, nogironligi bo‘lgan shaxslarning hayot sifatini yomonlashtirmoqda. Muammoni hal qilish uchun ko‘p darajali yondashuv zarur: iqlimga chidamli sog‘liqni saqlash tizimini joriy etish, nogironlar uchun moslashtirilgan favqulodda vaziyatlar rejalari, barqaror ekologik siyosat, monitoring tizimlarini takomillashtirish va jamoatchilikni xabardor qilish kabi choralar muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston sharoitida esa mahalliy ekologik xavflarni hisobga olgan holda, ayniqsa, Orolbo‘yi mintaqasi kabi hududlarda sog‘liqni saqlash infratuzilmasini mustahkamlash va nogironlikning oldini olish bo‘yicha ixtisoslashtirilgan dasturlarni joriy etish dolzarbdir.

Ushbu chora-tadbirlar nafaqat nogironlik ko‘rsatkichlarini kamaytirishga xizmat qiladi, balki iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, sog‘liqni saqlash xarajatlarini qisqartirish va mehnat resurslaridan samarali foydalanish orqali jamiyat farovonligini oshiradi. Xalqaro tajriba va mahalliy imkoniyatlarni uyg‘unlashtirgan holda, iqlim o‘zgarishi sharoitida nogironlik xavfini minimallashtirish yo‘lida ilmiy

asoslangan yechimlar ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish nafaqat sogʻlom jamiyat barpo etish, balki barqaror kelajakni taʼminlashning muhim omilidir. Shu maqsadda davlat, fuqarolik jamiyati va xalqaro tashkilotlar oʻrtasidagi hamkorlikni yanada mustahkamlash va ushbu yoʻnalishda ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish zarur.

Adabiyotlar:

1. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). Climate Change 2023: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the IPCC. Cambridge University Press, 2023.
2. United Nations. Climate Change and Disability: A Report. UN, 2021.
3. Karimova, O., Islomov, B. "Ecological Factors and Their Impact on Health in the Aral Sea Region." Journal of Environmental Science, 2022; 15(3): 45-58.
4. Qoʻchqorova, N. "Social Approaches to Preventing Disability in the Context of Environmental Risks." Social Science Review, 2020; 12(4): 112-124.
5. Saidova, L. "Adaptive Strategies in Public Health Against Climate-Related Risks." Health Policy Journal, 2021; 9(1): 67-79.
6. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 10-maydagi PQ-345-son qarori "Iqlim oʻzgarishi va atrof-muhitni muhofaza qilish boʻyicha davlat dasturi toʻgʻrisida."